

НЕПОБЕДИЛАТА РЕВОЛЮЦИЯ (100 години от създаването на ВМОРО)

Милен Михов

Кръглите годишнини на събития и личности, придобили измеренията на непреходни исторически ценности, изкушават изследвателя или онзи, който просто се обръща към тях с апотеоза на една юбилейна възхвала. Подобни събития крият в себе си опасността от неволно или преднамерено отъждествяване и проектиране на историческите достойнства и добродетели върху съвременни реалности.

Старото правило, че историята трябва да се изследва и пресъздава “без гняв и пристрастие”, е аксиома за всеки професионален историк. Но едва ли е възможно да се избегне напълно пристрастието по един въпрос от миналото, към който сме толкова екзистенциално чувствителни и днес.

Първият въпрос, който си задаваме в подобен случай, е какво всъщност се е случило преди сто години. Практически събитието, поставило началото на стогодишната история, е твърде незначително. На 23.X.1893 г., петък при вечер, на улица “Челеби бакал” в Солун, в квартирата на секретаря на Солунската българска църковна община, Христо Батанджиев, се събират шестима мъже с различни професии и съдби. Заедно с домакина, на срещата присъствуват бившият студент по история от Висшето училище в София Дамян Груев (22 г.), училищният лекар в Солунската българска гимназия д-р Христо Татарчев (24 г.), бившият учител от същата гимназия и собственик на книжарница в Солун Иван Хаджиниколов (32 г.), учителят по български език и бъдещ съдия в Битоля Андон Димитров (25 г.) и дипломираният учител по литература от Софийското висше училище Петър Попарсов (25 г.).

Събралите се разискват много въпроси за съдбата, настоящето и бъдещето на българщината в пределите на Османската империя. Възприема се идеята да се работи за разпространението на революционните идеи като път за постигане на освобождението. Събранието на шестимата би останало както много други съзаклятия в забравените страници на историята, ако не бяха последвалите десетилетия на героични борби, усилия, заблуди и поражения, белязали със своя драматизъм цялата нова история на българите.

Всеки, докоснал се до проблема, не може да избяга от въпроса защо комитетът, чието начало се поставя в Солун, има за последица толкова значимо историческо явление. Големият историк на нашето време Арнолд Тойнби търси една от закономерностите в историческото развитие на човечеството в отношенията между “предизвикателството и отговора”. Стимул за развитие-

то на една цивилизация, според Тойнби, е "предизвикателството", на което тя може да отговори, или не. Ако потърсим "предизвикателството" пред българите в новото време, ще стигнем до големия въпрос за тяхното културно, в най-общия смисъл, а в това число и политическо еманципиране. Възникването и борбите на ВМОРО беше историческият отговор на българите, останали извън границите на българската държава на това предизвикателство. Днес можем да проучваме, анализираме и критикуваме отделни страни на този проблем, но не можем да го пренебрегнем.

Възникналата организация, в своето развитие обхваща всички слоеве на българското общество и претендира да бъде единственият изразител на поробеното население. Първият запазен устав на организацията е датиран от науката в 1896 г. и носи името "Устав на българските македоно-одрински революционни комитети". Според член 3 в БМОРО може да членува "всеки българин без разлика на пола, който не е компрометиран с нищо нечестно и безхарактерно".

Следващите промени в устава са направени през 1902 г. и на Рилския конгрес 1905 г. Организацията си поставя за цел да обедини по-широки слоеве и да надхвърли рамките на национално определена борба. От официалното име на организацията изпада определението "българска" и се замества през 1902 г. с "тайна" (ТМОРО) и "Вътрешна" през 1905 г. (ВМОРО). Член на организацията може да бъде през 1902 г. "всеки македонец и одринец" без "разлика на народностите". На Рилския конгрес организацията си поставя за цел да сплоти всички недоволни елементи, като право да членуват имат всички живеещи в Европейска Турция, без разлика "на пол, вяра, народност и убеждение".

Тази еволюция ще остане трудно разбираема, ако не се имат предвид целите, които си поставя движението. Политическите формули, залегнали в програмите и исканията на организацията, могат да бъдат внимателно проследени и многостранно анализирани, но е по-важно да се открият проекциите на бъдещия свят, скрити в тях. В царството на беззаконието, на вилнеещата омраза, насилие и национална вражда българските революционери мечтаят за един свят, основан на справедливостта, свободата и хуманизма. Със своята недоизказаност въпросът на Г. Делчев "или е малко да бъдем човеци" не се нуждае от отговор. Той просто го съдържа в себе си.

Българите с определено историческо самочувствие претендират и търсят пътища за изграждане на една нова общност от свободни хора, в която националните различия няма да бъдат вина или мярка за обществено превъзходство. Отричайки многонационалната османска империя, революционерите търсят пътища за националното освобождение на българите в онези географски области, които населяват от векове. В революционното движение се преплитат две важни линии на политическо мислене и борба, стремящи се към решаване на българския национален въпрос и към създаване на един нов политически ред на свобода и равенство. Да се разглежда историята на ВМОРО единствено като борба на едно сепаратистко малцинство за откъсване на

територии от една страна в полза на друга, означава да не се оценява идеализмът и величието на плеяда революционери, положили живота си пред олтара на българщината и сръбодата.

Революционното движение на българите в османските вилаети е един от важните фактори на съпротивата на българите срещу решенията на Берлинския конгрес, заедно с българската държава и българската Екзархия. ВМОРО е най-значимата революционна организация, която в продължение на десетилетия играе ръководна роля в революционното движение. През дългите години борба възникват както в Македония и Одринско, така и в емиграция политически, благотворителни и културни организации, които дават своя принос в усилията за национално обединение. В сложните, понякога противоречиви и трагични отношения между тях, ВМОРО се налага като доминираща, а в определени условия и ръководеща сила.

Първото десетилетие от развитието на организацията е време на идейно и организационно израстване. Като главна политическа цел се възприема извоюването на предвидените в чл. 23 на Берлинския договор, но неприложени от Османската империя реформи. Прилагането на реформите би довело до създаването на автономни области в Македония и Тракия със статут, подобен на Източна Румелия. Прилагането на член 23 е основна цел в политиката на Княжество България и се възприема от Първия македонски конгрес, състоял се в София през месец март 1895 г. и поставил основите на Върховния македонски комитет.

Автономистката идея доминира в политиката на всички български фактори като път за разрешаване на националния въпрос в годините до Балканските войни. Разчита се постигането на автономията под контрола и гаранциите на Великите сили да създаде условия за бъдещото присъединяване към Княжеството.

Развива се организационната структура, която обхваща всички райони в империята, населени с българи. След Солунския конгрес от 1896 г. се създават шест революционни окръга: Солунски, Битолски, Скопски, Серски, Струмички и Одрински. Центърът на организацията се намира в Солун, а в Княжеството се образува Задгранично представителство. С усилията на българското население във вилаетите, с материалната и морална помощ на княжеството се създава въоръжената сила на организацията, състояща се от постоянно действащи чети и въоръжена селска милиция.

Развитието на организацията и ескалацията на репресивните мерки, предприети от властта, довеждат до избухването на Илинденско-Преображенското въстание през 1903 г. Въстанието е върховна изява на революционната борба и обхваща в различни форми всички революционни окръзи. Повсеместен характер то придобива във Втори революционен окръг с център Битоля. Основната цел, която си поставя въстанието, е отново прилагането на предвидените реформи под ефикасен европейски контрол. Категорично заявено то от местното население и признато от договорите право на автономия, влиза в остро противоречие с имперските интереси на Великите сили. Най-

последователни защитници на статуквото на Балканите, по силата на споразумението от 1897 г. са Австро-Унгария и Русия. Усилията, жертвите и страданията на хиляди българи от Македония и Тракия са поставени на везните на европейската дипломатия, където натежават безскрупулните интереси на голямата политика.

Поражението на въстанието има тежки последици за революционната организация. Оформя се реформистко течение, което се стреми да ревизира основните принципи на организацията и издига като абсолютна величина независимостта на ВМОРО от българското княжество. Важен принцип на обособилата се т. нар. "левица" става политическият сепаратизъм. Автономията започва да се пропагандира като крайна цел на движението, без да се предвижда бъдещо съединение с княжеството. Взаимните подозрения, непреклонността в споровете с опонентите и непреодолимото лично съперничество довеждат организацията до фактическо разцепление и полагат основите на взаимното братоубийство.

Младотурският преврат през 1908 г. и прокламираните конституционни права са предпоставка за създаване на легални партии на българите в империята. На основата на двете течения в революционното движение се създават Съюзът на българските конституционни клубове и Народно-федеративната партия (българска секция). Въпреки идейните различия двете партии имат едно общо искане за даване на областно самоуправление, което по своята същност се доближава до идеята за автономия.

ВМОРО играе най-активна роля в подготовката на балканските войни и участва със своите сили в редовете на българската армия. Под знамената на Македоно-одринското опълчение срещу турци, сърби и гърци воюват 14 670 синове на Македония и Тракия. През 1913 г. ВМОРО организира на окупираната от противника територия въстания в Тиквешко и Охридско. Идейните различия и личните съперничества са забравени пред голямата цел — освободението и обединението на българските земи. През първата световна война с участието на кадрите на ВМОРО се формира 11 Македонска дивизия, съставена от македонски българи.

Националните катастрофи променят изцяло историческото развитие на българите през XX век. Пътищата за национално обединение за дълго остават затворени, отпратени в далечното, неопределено и тревожно бъдеще. Българската държава е приведена от победителките във войната до положението на треторазредна сила на полуострова и трябва да сподели незаслужената вина и отговорност за световния конфликт. Територии, населявани изключително с българско население, остават във всички съседни страни. На този фон се задълбочават предишните разногласия, появяват се нови конфликти и се намесват нови фактори в революционното движение. Трагичната безизходица се допълва от още по-трагични братоубийства и взаимни преследвания, създали печалната слава на ВМОРО за радост на нейните врагове.

Историята на ВМОРО е история на десетилетните борби, усилия и жертви в опита да се прекрои историческата реалност, да се предопредели и насочи

историческото развитие по желаните коловози на бъдещето. Днес можем да оценим, че това е история на непобедилата революция. Революцията, останала като едно велико движение, недостигнало до брега на обетованата земя...